

Istraživački izveštaj – istraživanje o potrebama transrodnih i nebinarnih osoba u Republici Srbiji

Uvod

Transrodne i nebinarne osobe su među najranjivijim grupama u društvu i izložene su različim oblicima nasilja i diskriminacije, što istraživanja sprovedena u inostranstvu jasno pokazuju (FRA, 2020). Kad je reč o Srbiji, retka su istraživanja koja omogućavaju bolji uvid u položaj transrodnih i rodno nebinarnih osoba. Nakon istraživanja iz 2012. godine koje se bavi teškoćama u oblastima državne administracije, školstva, zdravstvene zaštite i rada i zapošljavanja (Zulević, 2012), objavljena su još dva istraživanja usmerena na osobe iz ove zajednice, ali sa veoma specifičnim istraživačkim pitanjima: monitoring diskriminacije i zločina iz mržnje nad trans osobama (Vidić, 2015) i istraživanje o opažanju, iskustvima i potrebama u vezi sa zdravstvenom zaštitom (Smiley et al, 2017). S druge strane, u istraživanjima javnog mnjenja transrodne i nebinarne osobe uglavnom ostaju nevidljive unutar akronima LGBT pod kojim se, uprkos svojoj inkluzivnosti, prevashodno podrazumevaju istopolno orijentisane osobe¹.

¹ Npr. [istraživanja](#) javnog mnjenja o odnosu građana i građanki prema diskriminaciji u Srbiji Poverenika za zaštitu ravnopravnosti.

Sva tri dosadašnja istraživanja različitih aspekata položaja transrodnih i nebinarnih osoba u Srbiji sproveo je tim organizacije Geten, samostalno ili u saradnji s drugim organizacijama. Geten se od svog osnivanja bavi pitanjima roda i rodnog identiteta iz perspektive interseksionalnosti, a kroz svoju dugogodišnju praksu pružanja različitih usluga² direktno komunicira sa zajednicom i na osnovu toga dalje zagovara za unapređenje njihovog položaja.

Metodologija

Imajući u vidu nedostatak istraživanja s jedne strane i značajne promene koje su nastupile od 2012. godine i koje utiču na svakodnevnicu transrodnih i nebinarnih osoba s druge strane, tim organizacije je odlučio da sprovede istraživanje o potrebama i teškoćama s kojima se susreću transrodne i nebinarne osobe u Srbiji. Cilj istraživanja je bolje razumevanje trenutnog položaja transrodnih i nebinarnih osoba u Srbiji i njihovih potreba, pre svega u oblasti obrazovanja, zapošljavanja, zdravstvene zaštite i pravnog priznanja roda, kao i izloženosti iskustvima diskriminacije i nasilja u različitim periodima i oblastima života. Ciljna grupa su transrodne i nebinarne osobe starije od 15 godina sa prebivalištem u Republici Srbiji.

Istraživanje je sprovedeno u periodu od 15. avgusta do 30. oktobra 2019 godine, u formi onlajn upitnika. Link ka upitniku je distribuiran putem socijalnih mreža Getena i prijateljskih organizacija, kao i preko trans-afirmativnih mejling-lista i grupa.

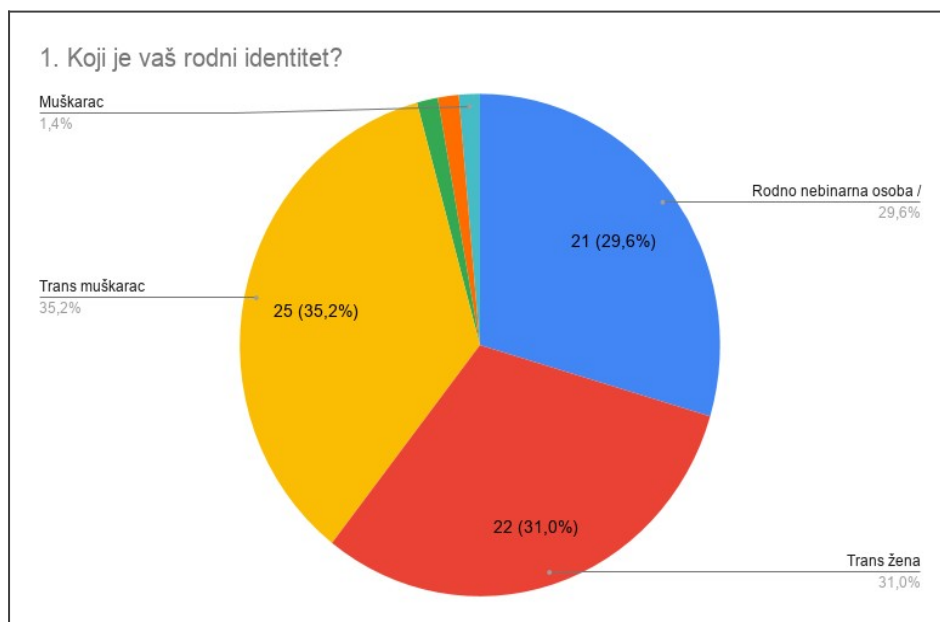
² Trans grupa samopomoći i LGBTIQ SOS linija postoje u kontinuitetu od 2006. godine, kao i pravno savetovanje. Pored toga, tim organizacije pruža i individualne konsultacije, savetovanje i psihoterapiju, kao i konsultacije putem imejla i Fejsbuka

Instrument

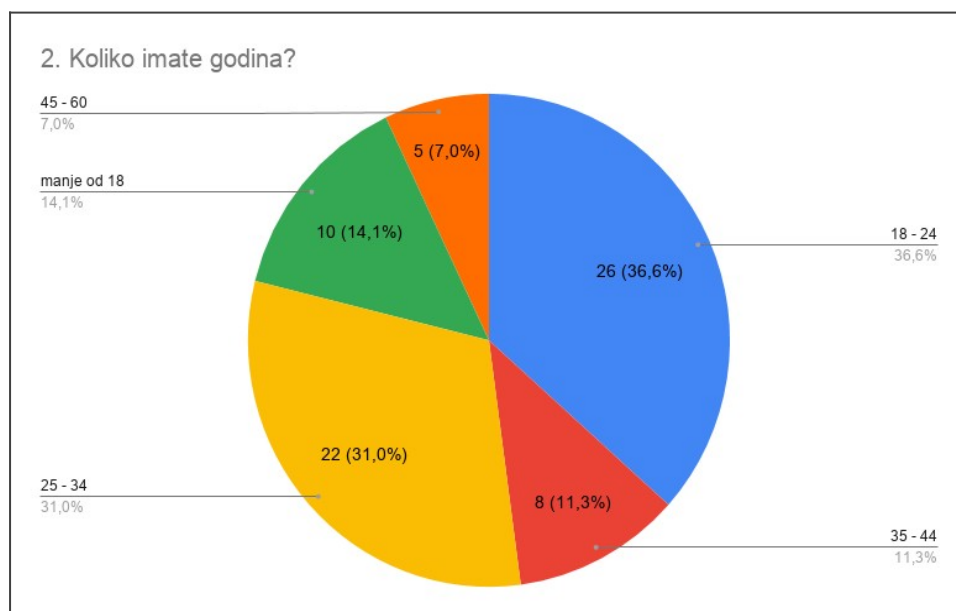
Za potrebe istraživanja tim organizacije je konstruisao upitnik sa kombinacijom pitanja otvorenog i zatvorenog tipa. Nakon informisanja o ciljevima i uslovima istraživanja, od ispitanika se tražila saglasnost za učešće u istraživanju. Sam upitnik se sastoji iz nekoliko celina: prvih sedam pitanja odnosi se na opšte podatke o ispitaniku/_ci (rodni identitet, uzrast, mesto stanovanja, pripadnost manjinskim grupama, invaliditet, državljanstvo, status izbeglice ili raseljenog lica), finansijsku situaciju (tri pitanja), zatim na podatke o obrazovanju (najviši završeni nivo obrazovanja, trenutni obrazovni status, slobodna u izražavanju rodnog identiteta tokom procesa obrazovanja, iskustva diskriminacija i nasilje u obrazovnom sistemu, napuštanje školovanja – ukupno šest pitanja) i zapošljavanju (radni status, iskustva diskriminacija i nasilja, slobodno izražavanje rodnog identiteta na radnom mestu – osam pitanja), iskustva u vezi sa promenom dokumenata/pravnim priznanjem roda (dva pitanja), potreba za pravnom, psihološkom i parnjačkom podrškom (četiri pitanja), doživljaj bezbednosti kod kuće i na javnom mestu (dva pitanja). Posebno pitanje odnosi se na diskriminaciju u vezi sa ostvarivanjem roditeljskog prava, o čemu kod nas ne postoje podaci, nakon čega slede dva pitanja koja se odnose na upoznatost s podrškom koju mogu da dobiju od strane nezavisnih institucija i organizacija civilnog društva (dva pitanja). Poseban odeljak odnosi se na transspecifičnu zdravstvenu zaštitu – iskustva i stepen zadovoljstva različitim vrstama usluga, iskustva diskriminacije i nasilja u okviru zdravstvenog sistema i prioritete kad je reč o unapređenju transspecifične zdravstvene zaštite u Republici Srbiji (osam pitanja). Na kraju upitnika, učesnicima je ponuđeno polje za odgovor u koje mogu da upišu svoja iskustva, zapažanja i komentare koja nisu obuhvaćena upitnikom.

Učesnici

Upitnik je popunilo 90 osoba. Nakon analize pojedinačnih odgovora, iz uzorka su isključeni ispitanici/_e koji nisu dali saglasnost, oni koji su sebe identifikovali kao cisrodne osobe i oni koji su davali neozbiljne odgovore, tako da konačan uzorak čini 71 osoba.

Od ukupnog broja ispitanika/_ca, 31% čine trans žene, 35,2% trans muškarci, 29,6% rodno nebinarne osobe, dok 4,2% čine osobe koje se određuju na neki drugi način.

Osam od deset ispitanika je mlađe od 35 godina, a u uzorku nije bilo osoba koje su starije od 60 godina.

Očekivano, većina ispitanika živi u gradu većem od 100.000 stanovnika (60,6%), ali je važno istaći da su istraživanjem obuhvaćene i osobe iz mesta sa manje od 20.000 stanovnika (15,5% iz manjeg grada i 5,6% koji žive u selu). Skoro petina ispitanika (18,3%) izjavljuje da pripada nekoj etničkoj/rasnoj/verskoj manjini (među odgovorima su navedeni agnostici, ateisti, Romi itd.). Samo jedan ispitanik nije državljanin Republike Srbije, 9,9% ima ili je imalo status raseljenog ili izbeglog lica, a 4,2% izjavljuje da ima neki oblik invaliditeta.

Prikaz rezultata

Ekonomski položaj

Imajući u da iskustva odbacivanja i nasilja mogu negativno uticati na školovanje trans osoba, a da neadekvatna procedura pravnog priznanja roda značajno otežava zapošljavanje, u našem istraživanju su tri pitanja bila posvećena ekonomskom položaju ispitanika. Više od trećine ispitanika starijih od 18 godina nema nikakva redovna mesečna primanja, a svega desetina ispitanika ima primanja koja su iznad republičkog proseka.

Tabela 1 *Prosečna mesečna primanja ispitanika*

	Frekvencije	Procenti
imam manje od 18 godina i nemam sopstvena primanja	8	11,6
imam više od 18 godina i nemam sopstvena primanja	25	36,2
manje od 20.000 RSD mesečno	9	13,0
od 20.000 do 30.000 RSD mesečno	6	8,7
od 30.000 do 40.000 RSD mesečno	6	8,7
od 40.000 do 50.000 RSD mesečno	7	10,1
preko 50.000 RSD mesečno	8	11,6

Pitanje 14: Koliko je iznos vaših redovnih mesečnih primanja.

Na pitanje o tome koliko lako domaćinstvo u kome žive sastavlja kraj s krajem, dve trećine ispitanika izveštava da se to teško postiže (30,0% uz nešto teškoće, 20,0% teško, a 17,1% uz velike teškoće). Kada je reč o finansijskim problemima, polovina ispitanika izjavljuje da su u prethodnih dvanaest meseci imali finansijske probleme (32,9% umerene, a 20% ozbiljne finansijske probleme).

Obrazovanje

Najveći broj ispitanih osoba ima završenu srednju školu (50,7%) ili fakultet (31%, pri čemu 4,2% od ukupnog uzorka ima završene master ili doktorske studije). Polovina ispitanih osoba se u trenutku popunjavanja upitnika nalazi u procesu školovanja (15,5% pohađa srednju školu, 26,8% osnovne akademske studije i 5,6% poslediplomske studije).

Skoro polovina ispitanih osoba (46,4%) se tokom celokupnog školovanja nikad nije osećala bezbedno da izrazi svoj rodni identitet, a svega četvrtina izjavljuje da tokom školovanja nikad nisu bili diskriminisani niti izloženi nasilju od strane vršnjaka, nastavnika i ostalog osoblja. Među primerima nasilja kojima su trans osobe izložene nalaze se zahtevi za normativnim rodnim izražavanjem ("direktor škole me je terao da šišam kosu na kratku i otvoreno me napadao u više navrata oko toga kako se oblačim i izgledam"), ismevanje od strane vršnjaka, vređanje, fizičko i seksualno nasilje, pa i pretnje smrću, prevashodno od strane vršnjaka. Zato ne iznenađuje što je trećina osoba (33,8%) razmišljala da u nekom trenutku odustane od školovanja zbog svog rodnog identiteta, a to je na kraju i učinilo njih 12,7%. Kao razlog za napuštanje školovanja uglavnom se navodi strah od nasilja, dok svoju odluku da istraju tokom školovanja obrazlažu unutrašnjom motivacijom ("Ne postoji ništa što će da me spreči da radim ono što volim"), ali i strahom za egzistenciju ("A šta da radim bez diplome?").

Radni status i iskustva na radu

Polovinu (52,1%) uzorka čine nezaposlene osobe, 12,7% je zaposleno na određeno vreme, 18,3% na neodređeno vreme, dok ostale rade neprijavljeno ili kao frilenseri.

Od ispitanika koji su (bili) zaposleni, 41,65 je doživelo neki oblik nasilja ili diskriminacije prilikom zapošljavanja koji imaju veze s rodnim identitetom. Ovde je važno da naglasimo da 62% ispitanika smatra da nemaju jednake šanse pri zapošljavanju kao i pripadnici većinske populacije s istim nivoom obrazovanja.

Kad je reč o otvorenosti po pitanju svog (trans)rodnog identiteta na radnom mestu, nešto manje od polovine ispitanika je otvoreno po pitanju svog rodnog identiteta, u odnosu sa svim kolegama (20,4%) ili sa većinom kolega (22,7%). Ipak, većina ispitanika ovaj podatak o svom identitetu ne deli ni sa kim (36,3%) ili to zna samo nekoliko osoba od poverenja (20,4%).

Neki oblik diskriminacije ili nasilja na radnom mestu doživelo je 40.9% osoba koje su nekad bile u radnom odnosu, a čak petina njih (23,2%) je zbog toga napustilo radno mesto. Tako jedna ispitanica izjavljuje da je napustila posao jer nije želela da bude tretirana kao muškarac, a jedan ispitanik navodi da su mu prilikom zapošljavanja rekli da im se javi „kad bude bio muškarac“. Diskriminacija dolazi u različitim oblicima, pa tako jedna osoba, koja je tokom celokupnog procesa prilagođavanja tela ostala na istom radnom mestu, navodi da niko nikad ništa nije javno rekao, ali da je su radne procedure bile podešene tako da se koristi njegovo staro ime.

Bezbednost

Brojna istraživanja pokazuju da su trans osobe izložene uznemiravanju i napadima kako u javnom prostoru (na ulici, u javnim ustanovama, u prevozu), tako i u privatnom prostoru u kome borave sa cimerom/-ima, partnerom/-kom ili porodicom. Kada je reč o doživljaju bezbednosti u javnom prostoru, svega nešto više od

polovine ispitanika (51,8%) izjavljuje da se osećaju bezbedno u javnom prostoru, a više od četvrtine smatra da nije bezbedno u sopstvenom domu.

Pravno priznanje roda

Važno pitanje za transrodne osobe predstavlja pitanje pravnog priznanja roda, odnosno usklađivanja podataka u dokumentima (ličnog imena, oznake pola i JMBG) sa rodnim identitetom osobe. Prilikom razmatranja podataka iz ovog istraživanja treba imati u vidu da je ono sprovedeno u prvoj godini primene „Pravilnika o načinu izdavanja i obrascu potvrde nadležne zdravstvene ustanove o promeni pola“ („Službeni glasnik RS“, br. 103/2018), prema kome je moguće promeniti lično ime i oznaku pola na osnovu lekarske potvrde o psihijatrijskom praćenju i endokrinološkom tretmanu u trajanju od najmanje godinu dana, ili lekarske potvrde o obavljenim hirurškim intervencijama prilagođavanja pola. Ovaj Pravilnik po prvi put uređuje proces pravnog priznanja roda u Republici Srbiji, ali time što ga medikalizuje uslovljavanjem dobijanjem psihijatrijske dijagnoze i medicinskim intervencijama usmerenim na modifikaciju tela.

Četiri od deset ispitanika (39,4%) izjavljuje da su imali poteškoća u svakodnevnom životu zbog dokumenata koji ne odgovaraju njihovom rodnom identitetu, a jedna četvrtina (25,4%) izjavljuje da je zbog toga pretrpela neku vrstu diskriminacije i/ili nasilja. U pitanju su neprijatnosti koje su ispitanici kategorisali kao male (npr. da službenici ne veruju da je u pitanju osoba sa slike), ali je dodatni problem to što ne odgovarajuća dokumenta, upravo zbog očekivanja negativnih reakcija, vode izbegavanju situacija u kojima se zahteva njihovo pokazivanje. Tako je više ispitanika navelo svoje iskustvo izbegavanja odlaska kod lekara upravo zbog pretpostavljenog manjka znanja i predrasuda prema trans osobama, kao i zbog problema pri prozivanju.

Roditeljska prava

Jedno pitanje u upitniku odnosilo se na iskustva diskriminacije u ostvarivanju roditeljskih prava zbog transrodnosti. Ovo pitanje se odnosilo samo na roditelje, kojih je u uzorku bilo manje od 10%. Tri osobe smatraju da su bile izložene diskriminaciji u ostvarivanju svojih roditeljskih prava, a tri osobe na ovo pitanje odgovaraju negativno. Nažalost, niko od njih nije opisao svoje iskustvo, iako je ta opcija bila ponuđena.

Potreba za pravnom i psihološkom podrškom

Većina ispitanika smatra da je u prethodnih godinu dana imala potrebu za pravnom podrškom/savetovanjem zbog pitanja u vezi s rodnim identitetom (42,3%), a još veći procenat saopštava da ima potrebu za psihološkom podrškom (63,4%). Devet od deset ispitanika (90,1%) izjavljuje da im je bitno da čuju iskustva drugih trans osoba, odnosno da se povere drugoj trans osobi (64,8% smatra da im je to bitno ili veoma bitno, a 21,1% bitno u manjoj meri).

Međutim, zabrinjavajuće je što svega četvrtina ispitanika (25,5%) procenjuje da je velikoj meri ili u potpunosti upoznato s mehanizmima, uslugama ili rešenjima koje mogu dobiti od državnih institucija u slučaju doživljene diskriminacije i/ili nasilja, dok 31% procenjuje da je dobro ili veoma dobro upoznat sa uslugama i/ili rešenjima koje u tim situacijama nude organizacije civilnog društva.

Opšta i transspecifična zdravstvena zaštita

Važno pitanje za jedan deo trans osoba predstavlja pitanje dostupnosti i kvaliteta opšte i transspecifične zdravstvene nege (psihijatrijskih, endokrinološkog i hirurških usluga namenjenih isključivo transrodnim i nebinarnim osobama).

Transrodne osobe se susreću sa različitim neprijatnostima pri traženju usluga iz domena opšte zdravstvene zaštite, kako zbog nesklada između podataka u dokumentima i rodnog identiteta i izražavanja osobe, tako i u situacijama kada treba da saopšte da su transrodni. Skoro polovina (47,9%) ispitanika izjavljuje da su doživljavali neprijatne situacije zbog svog rodnog identiteta, od kojih petina (21,1%) smatra da je u pitanju bila diskriminacija i/ili nasilje, a 31,0% navodi da su zdravstveni radnici pokazali nepoštovanje prema njihovoj privatnosti ili dostojanstvu (npr. glasno komentarisanje njihovog rodnog identiteta, komentarisanje oblika njihovog tela pred drugim pacijentima/lekarima itd.).

Kada je reč o transspecifičnim zdravstvenim uslugama, 45,1% naših ispitanika je već koristilo neke od usluga iz ove sfere, 31,0% nije, ali planira, dok 23,9% nije i ne želi. Od onih koji su koristili ove usluge, nezadovoljno je ukupno 48% ispitanika (22,6% veoma nezadovoljno i 25,4% nezadovoljno), dok je 14,1% njima zadovoljno ili veoma zadovoljno.

U nastavku se u tabeli nalazi stepen ne/zadovoljstva određenim segmentima transspecifične nege na petostepenoj skali.

Tabela 2.

Stepen zadovoljstva transspecifičnom zdravstvenom negom

	1	2	3	4	5
Upućivanje od strane primarne zdravstvene zaštite na Tim za rodni identitet	36,6%	11,3%	22,5%	5,6%	23,9%
Psihijatrijsko-psihološke usluge	32,4%	18,3%	18,3%	15,5%	15,5%
Endokrinološke usluge	43,7%	15,5%	19,7%	7,0%	14,1%
Hirurške usluge	52,1%	8,5%	19,7%	7,0%	12,7%

Pitanje 3: Molimo vas da na skali od 1 do 5 procenite stepen zadovoljstva određenim segmentima transspecifične zdravstvene nege u Srbiji: 1 – ne odnosi se na mene, 2 – veoma nezadovoljan, 3 – nezadovoljan, 4 – zadovoljan, 5 – veoma zadovoljan

Imajući u vidu da Beogradski medicinski tim za rodni identitet svoju praksu obavlja isključivo u Beogradu, ne iznenađuje što se 65,8% ispitanika susrelo sa teškoćama pri pokušaju da pristupi transspecifičnim medicinskim uslugama, kao što su dugo čekanje na slobodan termin i nepristupačne cene usluga.

Od ispitanika smo tražili da procene koje aspekte zdravstvene zaštite je neophodno unaprediti kako bi bili bolje prilagođeni transrodnim i nebinarnim osobama. Na prvom mestu po važnosti nalazi se pitanje rešavanje problema nestašice hormona (60,6%), a zatim i edukovanje lekara u primarnoj zdravstvenoj zaštiti (54,9%) i decentralizacija usluga (53,5%), kako bi transspecifična zdravstvena zaštita bila dostupnija osobama koje žive van Beograda, a zatim i skraćivanje vremena čekanja na transspecifične zdravstvene usluge, dostupnost usluga nebinarnim osobama, dostupnost parcijalnih hirurških intervencija, kao i potpuna pokrivenost hirurških zahvata od strane fonda za zdravstveno osiguranje.

Zaključak i preporuke

Podaci dobijeni u ovom istraživanju ukazuju na različite teškoće s kojima se suočavaju transrodne i nebinarne osobe u Srbiji, uključujući i nepovoljan ekonomski položaj, doživljaj neprihvaćenosti i ugrožene bezbednosti tokom školovanja, nezaposlenost, iskustva nasilja i diskriminacije prilikom zapošljavanja i na radnom mestu, kao i teškoće pri ostvarivanju prava iz oblasti opšte i transspecifične zdravstvene zaštite.

Pored neophodnosti rada na smanjenju anti-trans predrasuda u društvu koja doprinose iskustvima diskriminacije i nasilja, važno je imati na umu da ni postojeće zakonsko rešenje ne uspeva da na dovoljno dobar način odgovori na pitanje pravnog priznanja roda. Sve ovo ukazuje na veliku potrebu za aktivnostima koje će biti usmerene kako na opštu javnost sa ciljem informisanja i senzibilizacije za postoja-

nje i potrebe transrodnih i nebinarnih osoba, tako i na zagovaranje za usvajanje sistemskih rešenja koje će omogućiti ostvarivanje određena prava (kao što je usvajanje Modela zakona o rodnom identitetu i pravima transrodnih osoba) i nadgledanje njihove primene. Edukativne aktivnosti je posebno važno sprovoditi u obrazovnom sistemu, naročito u svetlu podatka da je trećina ispitanika razmišljala da prekine školovanje zbog svog rodnog identiteta. U domenu zdravstvene zaštite su potrebni treninzi za medicinske radnike/_ce i saradnike/_ce onih specijalnosti s kojima transrodne i nebinarne osobe najčešće dolaze u kontakt (lekari opšte prakse, pedijatri, ginekolozi, ali i psihijatri, psiholozi i endokrinolozi). U narednom periodu je neophodno obezbediti kontinuiranu dostupnost potrebnih hormonskih preparata, a zatim raditi i na decentralizaciji transspecifičnih usluga i njihovoj punoj pokrivenosti od strane obaveznog zdravstvenog osiguranja. Imajući u vidu visoku izraženu potrebu za psihološkom podrškom i pravnim savetovanjem, neophodno je obezbediti održivost ovih usluga, najpre u civilnom sektoru, a zatim raditi i na edukaciji zaposlenih u državnim ustanovama zdravstvene i socijalne zaštite.

Upitnik sastavili: Saša Demian Lazić i Dimitrije Đuričić

Autorka izveštaja: Jelena Vidić

Literatura:

Fundamental Rights Agency (2020). *A long way to go for LGBTI equality*. Preuzeto sa: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-lgbti-equality_en.pdf

Smiley, A., Burgwal, A., Orre, C., Summanen, E., Garcia Niento, I., Vidić, J., Motmans, J., Kata, J., Gvianishvilli, N., Hard, V. and Kohler, R. (2017). *Overdiagnosed but Underserved. Trans Healthcare in Georgia, Poland, Serbia, Spain, and Sweden: Trans Health Survey*.

TGEU

Vidić, J. (2015). *Prekinimo ćutanje! Izveštaj monitoringa diskriminacije i zločina iz mržnje nad trans osobama*. Beograd: Gayten-LGBT.

Zulević, J. (2012). Istraživanje problema transeksualnih osoba u sferama školstva, rada i zapošljavanja, zdravstvene zaštite i državne administracije. U: Gajin, S. (ur.). *Model zakona o priznavanju pravnih posledica promene pola i utvrđivanja transeksualizma. Prava trans osoba -od nepostojanja do stvaranja zakonskog okvira*. Beograd: Centar za unapređenje pravnih studija.